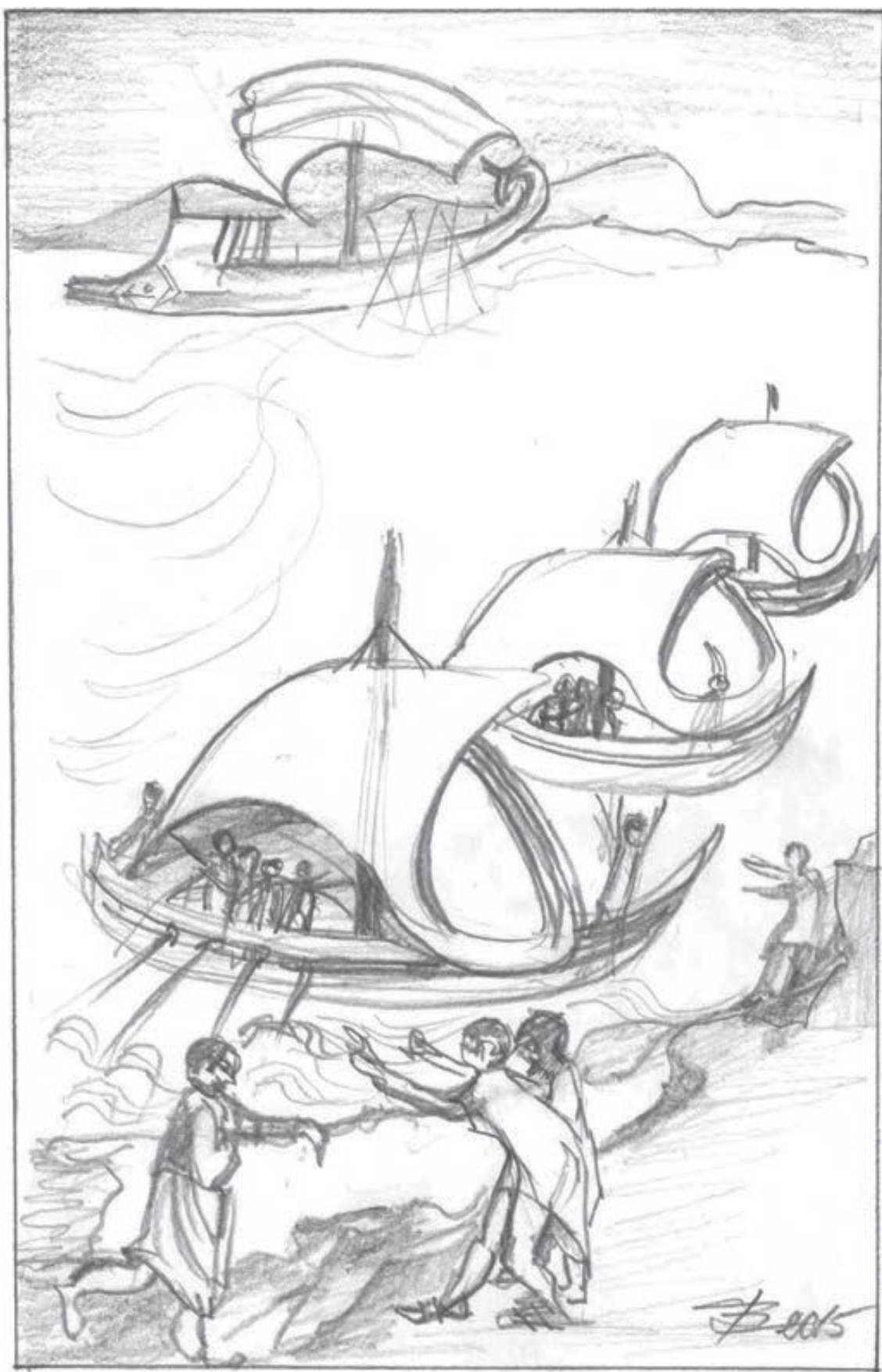

Válságok és párhuzamok: Augustus principátusa az Európai Unió jövője?

Csejtei Dezső

I.

Az ember a megismerés *hajlamával* és *kényszerével* jön a világra. Hajlamával azért, mert természetes kíváncsiság űzi, hajtja arra, hogy ismerje meg a környezetét, a világot, ami-ben benne él, a természetet. Kényszerével pedig azért, mert a pusztulás terhe mellett kell törekednie a megismerésre.

Persze az ember nemcsak a környezetét, a világot szeretné megismerni, hanem *saját magát* is. Szeretne tisztában lenni önmagával. Saját maga megismerésének pedig alapvetően két módja van: az egyik az introspekció, a *befelé tekintés* eljárása, melynek során önmagunk mélyébe pillantva próbálunk meg önismeretre szert tenni. Ennek az eljárásnak azonban számos fogyatékos-sága van, legfőképpen az, hogy eredményei szerfö-lött bizonytalanok, maga a befelé pillantás gyakran már eleve

megváltoztatja azt a területet, amelyet vizsgálni szeretnénk. Ezért termékenyebbnek tűnik a másik módszer, melynek során *tetteink*, *cselekedeteink* révén próbálunk szert tenni önismeretre, mindannak alapján, amit teszünk, létrehozunk a világban. A filozófiában ezt a gondolatot a „tárgyasítás” formájában már Hegel és Marx filozófiájában is fellelhetjük, később Dilthey ugyanerre a folyamatra a „kifejezés” terminust használta. Ám e felismerés gyökerei már a Szentírásban fellelhetők: „gyümölcseikről ismeritek meg őket” (Máté: 7, 20).

Saját magam megismerése a tárgyasítás vagy a kifejezés révén azonban nemcsak magammal ismertet meg, hanem azzal, hogy tárgyakat, dolgokat, jeleket hagyok magam után, eleve belekerülök egy folyamba is, melyet mások – egyének és közösségek – kifejeződései alkottak; s ezt a folyamatot nevezzük *történelemnek*. A történelem ebben az értelemben nem más, mint az emberiségnek egyszerre önteremtése és önismerete. Ebben hozza magát létre az ember, és ebben ismer is önmagára. Ha tehát választ akarunk adni arra a kínzó kérdésre, hogy *mi az ember*, akkor nem valamilyen elvont entitás alapján kellene a választ megadni (közösségi lény, szerszámkészítő állat, ésszel bíró lény stb.), hanem úgy, hogy rámutatunk a történelemre: „ez vagy te”, „tat tvam asi” – ahogyan már Schopenhauer is gyakran idézte ezt a szanszkrit mondást.

A történelem megismerésében – csakúgy mint a saját személyes megismerésében – úgyszintén szerepet kap a *hajlam* is, és a *kényszer* is. A hajlam azért, mert kedvünket leljük annak a káprázatos gazdagságnak a megismerésében, amit a múlt nyújt az ember számára: ilyen értelemben,

vagyis alapvetően *esztétikai* jelenséggént fogja fel pl. Jakob Burckhardt a történelmet a „Világtörténelmi elmélkedések” című munkájában. Ugyanakkor itt is szerepet játszik a kényszer is: nemcsak azért törekszünk a történelem megismerésére, mert gyönyörködünk benne, hanem azért is, mert *tanulhatunk*, épülhetünk belőle. Ezzel az antikvitásban mindig tisztában voltak: *historia magistra vitae*, mondja Cicero, Polübiosz pedig az alábbi sorokkal kezd neki hatalmas műve megírásának: „Amennyiben az előttünk alkotó történetírók egy szót sem szenteltek volna a történettudomány méltatásának, akkor talán szükséges lenne, hogy mindenkit a történeti művek buzgó tanulmányozására ösztönözzünk, mert nincs még egy dolog, ami úgy segítene helyes életvitelünk kialakításában, mint a múltban történt események ismerete.” (1.1.)

Amennyire a kérdést ismerem, ez a közkeletű ókori kijelentés a modernitás századaiban valahogy *elfelejtődött*. Míg az antikvitásban a történelemmel való foglalkozásnak kiemelt összetevője volt az, hogy ebből tanuljunk, a modernitás korában ez valamiképpen háttérbe szorult. Sok minden miatt foglalkozunk a történelemmel, végzünk kutatásokat, de a motívumok közül a belőle való tanulás gyakorlatilag nem játszik szerepet. Vajon miért? Ez már egy bonyolultabb kérdés, de próbálok rá egyszerű választ adni. Azért, mert az antik ember szilárdan hitt abban, hogy a történelem valamiképp ismétli önmagát, *ismétlődik*, a modern ember pedig abban hisz szilárdan, hogy a történelem *előrehalad*, fejlődik. E mögött pedig, mint tudjuk, kétféle történelemfelfogás húzódik meg: a *ciklikus* ill. a *lineáris* felfogás (utóbbinak természetesen megvannak a maga keresztény előzményei is). Magától értődő, hogy a

történelem – annak egyes eseményei, folyamatai – csak akkor szolgálhatnak okulásunkra, csak akkor tanulhatunk belőlük, ha azok valamiképp újból és újból ismétlődnek. A lineáris felfogás azonban ezt az ismétlődést elvileg elutasítja. A finomítás végett persze azonnal hozzátehetjük, hogy sem az antik ciklikus történelemfelfogások nem azt tanítják, hogy az, ami ismétlődik, *szakasztott ugyanúgy* ismétlődik meg, sem pedig a modern lineáris történelemfelfogások nem azt tanítják, hogy bármi, ami történik, *minden ízében vadonatúj*, és semmi hozzáfogható korábban nem történt, de ettől eltekintve a kétféle megközelítés alapvető különbsége azért fennáll.

Az előbbieknek van egy további fontos következménye: ha az antik, ciklikus felfogás szerint a történelem valamiképp ismétlődik, akkor ennek alapján bizonyos mértékig *előre látható a jövő*. Ennek az alapja nem a racionális következtetés, egyfelől, és nem is a pusztán jóslás, jóvendülés, másfelől, hanem valamilyen nehezen meghatározható köztes mezsgye, melynek lényeges eleme az alapos ember- és világismeret. S hogy a múlt alapján való előretekintés mennyire mélyen beleivódott az antik szemléletbe, jól mutatják ezt *Titus Livius* sorai: „A történelem megismerésében különösen az az üdvös és gyümölcsöző, hogy a legkülönbözőbb események tanulságait mint valamely messze látszó emlékművön szemlélhetjük, s kiválaszthatjuk, hogy magunk vagy államunk érdekében mit kell követnünk, s milyen gyalázatosan indult és végződött dolgot kerüljünk.” (Praef.) A modern, lineáris felfogás szerint viszont ha van valami, ami teljességgel előreláthatatlan, az a jövő. Ilyen értelemben a jövő alapvetően nem az antik értelemben vett előrelátás, hanem elsősorban *invenció*.

Az emberi önmegismerés szükségletéből, igényéből kiindulva jutottunk el a történelemhez, mint a „nagy betűvel írt” önmegismeréshez, s ahhoz a kérdéshez, hogy lehet-e tanulni a történelemből. Az ember önmegismeréséhez nemcsak az tartozik lényegszerűen hozzá, hogy szeretné tudni, hányadán is áll a világgal, hanem az is, hogy szeretné tudni, mi vár rá, melyek a jövőbeli kilátásai. S a kérdés az, hogy ebben milyen szerepet játszhat a történelem.

S ezen a ponton térnék rá a közelebbi mondanivalómra. Még 2013-ban megjelent Franciaországban egy könyv egy belga illetőségű, ámde az ottani német kisebbséghez tartozó ókortörténész, *David Engels* tollából, melynek eredeti címe: „*A hanyatlás. Az Európai Unió válsága és a római köztársaság hanyatlása – történeti analógiák*”. A kötet azonnal nagy vitákat váltott ki, rövid időn belül ismertté lett, olyannyira, hogy 2014-ben – egy lényegesen bővített kiadás keretében – megjelent a német fordítás is. (Időközben már készül a magyar nyelvű fordítás is, mely előreláthatóan 2016-ban jelenik meg.)

A kötet alapvetően két probléma körül forog:

1. Az EU jelenlegi helyzete, melyet ő egyértelműen átfogó válsághelyzetként jellemez.
2. E jelenlegi válsághelyzet strukturális összehasonlítása a köztársaság kori Róma válságával.

Az összehasonlítás célja világos: ahogyan a köztársaság kori Róma úrrá lett azon a válságtömegben, ami akkor jellemezte, és Augustus principátusával egy olyan berendezkedést hozott létre, amely még évszázadokra biztosította a birodalom

fennmaradását, az akkor adott megoldás alapján, az analógia segítségével lehetséges-e ma receptet adni arra, hogy az EU hogyan lábalhat ki a jelenlegi válságból.

Tehát a kérdés az, amit korábban már érintettem: *lehet-e tanulni a múltból?* Szolgál-e valamilyen tanulsággal az antik Róma válságmegoldása a jelenlegi uniós krízishez? S ehhez nyilván csatlakozik egy másik kérdés: az antik példa alapján *miként fest az unió jövője?* Melyek a kilátásai? Általánosabb szinten megfogalmazva – kissé Nietzsche-re gondolva: miben áll „a történelem haszna” az ember önmegismerése szempontjából?

David Engelsnél nem pusztán egy intellektuális bevezető gyakorlatról van szó a történeti komparatistikába, hanem egy olyan problémáról, ami a szó szoros értelmében véve *sorskérdés*, tágabb jelenünk és jövőnk egyik alapkérdése.

Nézzük akkor meg kissé részletesebben a két alapproblémát!

Az Európai Unió válsága

Ami a jelenlegi Európai Unióra jellemző, az egy átfogó válság, ami nemcsak az *intézmények* vagy a *gazdaság* területét fogja át, hanem az emberi alkotóképesség olyan más területeire is jellemző, mint amilyen a *család*, az *állam*, a *kultúra*, a *politika* vagy a *szellemiség*. Olyan szerteágazó problémakörrel kell szembesülnünk, amely a legkülönbözőbb területeket foglalja magában, mint amilyen *népességcsökkenés*,

az *előregedés*, a *munkanélküliség*, a *bevándorlás*, a *növekvő bűnözés*, a *növekvő államadósságok*, a *demokráciadeficit* stb. Aligha kétséges, hogy a következő évek egyik alapirányát az fogja jelenteni, hogy miként lehet az európai földrész, az európai társadalom tartós továbbélését biztosítani.

A megoldás tétje: Ha ez nem megy, ha az unió nem képes kilábalni ebből a válságból, akkor a jelenlegi európai kultúra és társadalom menthetetlenül le fog szakadni a többi régióhoz képest, ami hosszú távon odavezet, hogy muzealizálódik, *történelmi relikviává* válik, ahová más tájakról érdemes idejönni és érdemes megcsodálni hajdani műveltségének, kultúrájának csodálatos eredményeit, ahogyan mi, maiak megyünk megtekinteni az ókori Róma vagy Athén emlékeit. És ez már korábban is megesett: a korai bizánci birodalom idején, amikor a hangsúly a hajdani impérium keleti területeire tevődött át és, Konstantinápoly, a keleti rész fővárosa virágzott, úgyszintén szinte „kötelező” volt, hogy a tehetősebb bizánci polgárok egyfajta „kegyeleti” látogatást tegyenek a hanyatló és elaggó hajdani fővárosba.

Továbbmenve: a jelenlegi európai válság, bár rendkívül sok szálból tevődik össze, mégis egy *közös alapra* vezethető vissza. Hol kereshetjük a válság alapját? Napnál világosabb, hogy itt nem egy efemer pénzügyi vagy gazdasági válság áll a középpontban – bár adott esetben az is hosszú évekre elhúzódhat, mint ahogy azt a 2008-as válság kapcsán is tapasztalhatjuk, ami még napjainkra sem ért véget –, hanem mélyebbre kell hatolnunk. Mégpedig az értékek területére. Bár az értékek a maguk tiszta formájában az idealitás szférájában léteznek – hagyományos felfogás szerint nem is létezés, hanem

inkább érvényesség illeti meg őket –, mégis ezek alkotják egy társadalom fundamentumát. (Találónan fogalmazza ezt meg Dosztojevszkij: „nem az a kérdés, hogy az ember éljen, hanem az, hogy miért éljen” – vagyis terítékre kerül és középponti lesz a „mi végre”, a „mi végett” kérdése.)

De hát az EU-nak nincsenek értékei? Hiszen ha bármelyik fontosabb, hivatalos dokumentumot felütjük, seregestül vannak felsorolva az értékek, melyen az unió alapul. Nevezzünk meg néhányat ezek közül! Ilyen az emberi méltóság tisztelete, a szabadság, a jogegyenlőség, a szolidaritás, a tolerancia, a jogállamiság stb.

Ezekkel az értékekkel nincs is különösebb baj, önmagában véve megállják a helyüket. A probléma abban áll, hogy ezek az értékek kínos pontossággal *egyetemes értékek*ként vannak megfogalmazva, hiányzik belőlük minden konkrét utalás az európai *kultúrára*, az európai *történelemre*, a nemzeti *hagyományokra* – és egyáltalán a tradícióra mint olyanra – valamint az európai vallásra, a *kereszténységre*. Ezekből az unió által képviselt és vallott értékekből olyannyira ki van lúgozva minden történeti-kulturális tartalom, mintha nem is földi körülmények között fogalmazódtak volna meg, hanem az égből szálltak volna alá.

Viszont van egy súlyos hiányosságuk: épp egyetemességük folytán nem igazán képesek valamilyen *azonosság*, *identitás* kifejezésére. Márpedig a hovatartozás tudata, a valamivel való azonosulás gondolata, ha úgy tetszik, a gyökerek hangsúlyozása még egy olyan nagy képződmény esetében is, mint amilyen az EU, elkerülhetetlen. „Így hát az európai identitás

az egyedüli tényező, ami hosszú távon garantálhatja a polgár számára az EU-hoz való hozzátartozás, kötődés érzését, válságkorszakokban is, sőt éppenséggel a válságkorszakokban.” (Engels: 22. o.)

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy az identitás fontosságára más szerzők is utalnak; 2014-ben jelent meg egy konzervatív francia újságíró, Éric Zemmour könyve (*Le suicide français*), amely óriási sikert aratott. E könyvben található az alábbi kulcsmondat: „Eltűnt a választóvonal jobb- és baloldal között. A választóvonal holnap az identitás lesz.”

Úgy tűnik, mintha az EU vezetői valósággal *irtóznának* a kontinens múltjától. Mégpedig két szempontból is:

1. Mert ez a múlt elsősorban *nemzetállami* keretek között zajlott le (Kelet-Európában kevésbé).
2. Mert ez a múlt hatalmas *konfliktusokkal*, véres háborúkkal terhes, gondoljunk az első és a második világháborúra, amely alapvetően az angol-német, ill. a francia-német ellentétek miatt borította lángba az egész kontinenst.

Ez lenne tehát a magyarázat. S ez annál is inkább furcsa, mert közben más hatalmi centrumok, így például Kína, India, az iszlám államok, de még Oroszország vagy az Egyesült Államok is büszkén vállalja a saját múltját.

Ott tartunk tehát, hogy

1. az EU jelenlegi válsága alapvetően értékválság;
2. ennek az értékválságnak a mélyén egy krónikus identitásválság húzódik meg.

Vannak persze bizonyos jelei az európai identitásnak: az uniónak van saját *zászlaja* (a kék-sárga csillagos zászló), van saját *himnusza* (a beethoveni Örömmóda), van közös európai útlevele (a személyi okmányok elfogadhatósága) és van saját *pénze* (a rövid múltja ellenére már sok vihart megért euro). Ezek azonban inkább felszíni szimbólumok, és a tényleges odatartozást csak felszínesen fejezik ki.

Az unió identitását illetően tehát jelenleg meglehetősen nagy a zavar. Az unió vezetői ugyan kétségbeesetten törek-szenek egy új identitás kialakítására, de ennek pusztán „meg-konstruálása” bizonyos eszményi elvek, értékek alapján nem megy. Ha az alakítók nem ismerik el a *hagyomány*, a *történelem*, a *múlt*, a *kultúra* szerepét mindebben, akkor az EU konkrét tartalom nélküli „üres hüvely” lesz.

Ugyanakkor ennek a művi identitásnak, amely „plasztik-szavakra” épül, megvan persze a maga célzatossága: mégpedig az, hogy egy ilyen mesterségesen kiüresített kollektívumot, mely immáron nem támaszkodik a nemzeti hagyományok, kultúra hátterére, sokkal könnyebb alávetni bizonyos hatalmi-bürokratikus csoportoknak. Az egyes polgár, ha bírálni akarja őket, semmiben sem tudja megvetni a lábát, nincs olyan szel-lemi háttere, melynek neki tudna támaszkodni, s melyre adott esetben hivatkozni tudna.

Talán ennek az üres identitásnak is betudható az, hogy a felmérések szerint 2010-ben az európai polgárok 46%-a egy-általán nem érezte magát európainak, hanem csakis egy nem-zetállam polgárának. További 41% elsősorban nemzetinek és csak utána európainak, és csak 7%, amely először érzi magát

európainak és csak utána nemzetinek, s csak 3% ami csakis európainak érzi magát. (Tehát 87% összesen, ahol a nemzeti oldal van előtérben!)

S ebben a szituációban, melyben, ismételjük, az unió vezetése olyan elvont és művi identitás megteremtésére törekszik, ami teljességgel kizárja a történelmi múlt, a hagyomány, a kultúra, a keresztény vallás elemeit, belátható, hogy az antik műveltség gondozása, fenntartása sem sok jóra számíthat. Paul Valéry esszéje, *Az európai*, mely közel 90 esztendővel ezelőtt íródott, manapság sokak szemében tűnik megbotránkoztatónak. „Mindenütt, ahol Caesar, Gaius, Traianus és Vergilius neve, mindenütt, ahol Mózes és Pál neve, mindenütt, ahol Arisztotelész, Platón és Eukleidész neve jelentőséget kapott és tekintélyre tett szert, ott van Európa. Minden nép és minden ország, melyet egymás után romanizáltak, krisztianizáltak, és melyet szellemi vonatkozásban alávetettek a görög tanoknak, teljességgel európai.”

Hiába mondják a 19. század kiemelkedő gondolkodói az alábbiakat:

John Stuart Mill: „A maratoni csata, éppenséggel mint a brit történelem eseménye, fontosabb, mint a hastingsi csata. Ha annak a napnak más lett volna a kimenetele, akkor a britek és a szászok talán még ma is az erdőkben bolyonganának.”

Jakob Burckhardt: „Mindent egybevetve Róma képezi szemléletünk és gondolkodásunk tudatos vagy hallgatólagos előfeltételét.”

Leopold von Ranke: „Ki merem jelenteni, hogy az egész történelem nem lenne, ha a rómaiak nem léteztek volna.”

Hiába ezek az egyértelmű állásfoglalások, manapság süket fülekre találnak. Ugyanis jelenleg egy állítólag multikulturális világban élünk, amely a rengeteg bevándorló miatt nem hajlandó a kontinens identitását a történelmi dinamika eredményeként felfogni. Sőt, a mai identitás egyenes vonalú levezetése az antik gyökerekből egyre inkább „politikailag nem korrektnek” minősítetik. Mert ha például túl nagy hangsúlyt fektetünk az *antik* (görög és latin) gyökerekre, akkor igazságtalanságot követünk el azokkal a jelenleg Európába bevándorolt ázsiai, arab, afrikai gyermekekkel szemben az oktatásban, ha ezt kérjük tőlük számon, hiszen sem nekik, sem a felmenőiknek semmi közük nincs hozzájuk. Vagy ha például túl nagy hangsúlyt fektetünk a *kereszténység* hangsúlyozására a jelenlegi európai kultúrát tekintve, akkor ezzel megbántjuk azokat az európai bevándoroltakat, akik másféle hitűek (hinduk, mohamedánok, buddhisták stb.) Miért kell ezeknek a gyerekeknek előírni, hangzik a felvetés, hogy tanulmányaik során az ókori görög vagy római kultúra mélységeiben merüljenek el, amikor őket semmiféle történeti vagy kultúrtörténeti kapocs nem fűzi hozzájuk? Miért kellene őket gyötörni a Római Birodalom szervezeti felépítésével, s nekik miért nem inkább a kínai császárság vagy az Abbaszida kalifátus intézményeinek történetét tanítjuk? Miért kell nekik jártasnak lenni a rabszolgotartó athéni társadalom történetében, ahelyett, hogy inkább a politikai részvétel kérdését tanítanák nekik a korai nigériai

törzsszövetségekben, vagy pedig a korai oszmán török hadi-társadalomban?

Ilyen vélemények hangzanak el a jelenlegi EU-ban, és ennek hallatára talán néhányukban Önök közül feldereng az a félelmetes felismerés, hogy igen, ezért tűnik „politikailag nem korrektnek” az antik görög-római és a keresztény világra való hivatkozás akkor, amikor a jelenlegi unió identitásának megalapozásáról van szó. Nem kisebb horderejű dologról van szó, mint arról a szörnyűségről, hogy *az európai jelen saját múltja ellen fordul.*

Vagy megemlíthetünk egy másik történetet is: midőn az EU alkotmányának megfogalmazásáról volt szó, először Valéry Giscard d'Estaing vezetésével az egész szöveg elejére mottóként azt szerették volna tenni, amit Thuküdidész szerint Periklész mondott az athéni alkotmányról: „A neve pedig, mivel az uralom nem néhány ember, hanem a többség kezében van, demokrácia.” (Thuk: 2, 37.)

Igen ám, de a történelem azt is tanítja, hogy az athéni demokráciában a nők, az idegenek és a rabszolgák nem kaptak polgárjogot (már ez elég volt ahhoz, hogy a feministák és a bevándorlás pártiak bizalmatlanul tekintsenek az athéni alkotmányra, mint mintára). Aztán az is tudott, hogy Periklész rendszere nagyban támaszkodott egy kiterjedt besúgóhálózatra. Továbbá, a Periklész vezette demokrácia tkp. az ő jól elleplezett egyeduralkodó volt, melynek háttérét egy imperialisztikus nagyhatalmi politika, valamint a szövetségek kemény kizsákmányolása szolgáltatta.

Az eredeti európai alkotmányszövegben a periklészi demokrácia mellett a római jog lett volna a másik alappillér.

Azonban itt is hamarosan történeti kételyek merültek fel, ugyanis a római jog alapján már a köztársasági korban eléggé alaposan kizsákmányolták a provinciákat, a császárkor alatt pedig az egész berendezkedés egy autoriter – vagyis tekintélyelvű – vezetésben csúcsosodott ki.

Mindez az unió akkori vezetőinek igen komoly fejfájást okozott, mégpedig a „politikai korrektség” szempontjából. Végül 2004. június 15-én az akkori 25 külügyminiszterből 23 úgy döntött, hogy a Rómában aláírt szerződésből Thuküdidész és Periklész nevét – és ezzel a demokrácia antik gyökereit – hivatalosan törlik, mert ez „politikailag nem korrekt” dolog.

Igen ám, de a jelenlegi európai kultúrának nemcsak a görög demokrácia képezi az egyik gyökerét, hanem a görög *művészet* is, hiszen ez azóta is alapja az európai művészeti ízlésnek, és a későbbi román, reneszánsz, klasszicista vagy még későbbi művészi stíluselemek egyenesen érthetetlenek a görög vagy római eredetre való utalás nélkül. Ez a mintaszerűség azonban az utóbbi évtizedek *multikulturális* világában úgyszintén egyre nehezebben volt fenntartható. Hát nem lenne *soviniszta* és kizárólagos álláspont, hogy az antikvitást a mi kultúránk lényegi elemévé tesszük, holott az nemcsak miránk hatott, hanem az indiai, valamint az iszlám kultúrára is? Nem beszélve arról, hogy a „klasszikus” a maga ornamentikájával a mai világban avítnak, idejétmúltnak tűnik.

S most újból feltesszük a kérdést: vajon miért kell napjainkban Athén és Róma történelmét, kultúráját tanítani és tanulni? A válasz a szigorú értelemben vett *történeti komparatistikában* rejlik. Merthogy a közkeletű felfogással

ellentétben az EU jelenlegi identitásválsága egyáltalán nem új, többször felbukkant már az emberi magaskultúrák történetében. S ennek a válságnak a legismertebb formája az a válság, amelyet a *késői római köztársaság* élt át. S ezen a ponton kell kitérni a történeti *analógia* kérdésére is.

Analógiák használata a különböző történeti korszakok között – éspedig nemcsak anekdotikus értelemben, hanem átfogó strukturális összehasonlítások értelmében is – egészen a legutóbbi időkig gyakran használatos eljárás volt. Az analógia csak az utóbbi évtizedekben okoz kellemetlen közérzetet a szaktudósokban. Ez a kellemetlen közérzet két forrásból ered:

1. Az általános humanista műveltség háttérbeszorulásával és különösképp az egyetemes tudós típusának kihalásával a *specializáció* került előtérbe. A követendő tudósminta a specialista lett, aki beleássa magát egy részterület kutatásába, és nemcsak illetéktelennek nyilvánítja magát nagyobb és átfogóbb összehasonlítások megtételére, hanem ezt kifejezetten veszélyesnek és károsnak tartja. Másképpen fogalmazva, szinte követelmény lett a modern tudósemler vonatkozásában a *rövidlátás*.
2. A másik forrás az attól való félelem, hogy a nagyívű analógiákba, összehasonlításokba beleszól a *politika*. Vagyis félő, hogy ezek az analógiák politikai megrendelésre készülnek. Ezzel pedig odatesz a történész tudós állítólagos tudományos objektivitása. S ha a politika beszüremkedik a történeti összehasonlításokba, akkor ez az eljárás szisztematikusan tagadja a mindenkori

valódi történeti kontextust, és azt önkényes, fiktív konstrukciókkal helyettesíti.

Ilyen nagyívű összehasonlításokat, mondják a történészek, legfeljebb csak a *történetfilozófia* tehet, amely már természetéből következően is nem az elválasztó, hanem az összekapcsoló elemeket helyezi előtérbe az analógiák alkalmazása során. Mivel azonban maguk a történetfilozófiák is diszkreditálódtak a 19-20. században – főleg azért, mert szorosan kötődtek a különféle ideológiákhoz –, a dolog odavezetett, hogy mára a legtöbb egyetem oktatási programjából törölték a történetfilozófiát is; így az analógia módszere legfeljebb csak mostohagyermekként tengődik a kortárs nyugati történettudományban.

Ennek ellenére a történeti analógiát évszázadokon át használták, sőt a történeti kutatások középpontjában állt, és végső soron sokat tett a történettudomány megalapozásáért. Hiszen mi más végett foglalkoztak a történetírók a történelemmel, ha nem azért, hogy a múlt példáiból, tapasztalataiból következtetéseket vonjanak le a jelenre is? A múltból való tanulás pedig csak akkor lehetséges, ha feltételezzük, hogy bizonyos törvényszerűségek ismétlődnek a történeti fejlődésben.

Ezért korántsem véletlen, hogy a történeti analógia egészen a 20. század közepéig az egyik legfontosabb gondolati minta volt. És ebben a legfontosabb összehasonlítási objektum magától értetődően az *antikvitás* volt, hiszen itt Európában erről tudunk a legtöbbet, és szellemileg is ez áll a legközelebb hozzánk.

Az alkalmazás során az analógiának *kétféle* változata alakult ki.

1. Az egyik *a konkrét és pontos analógia*, ami pontos összehasonlítást végez a múlt és egy jelenlegi történeti szituáció között, és ebből kiindulva ajánlásokat fogalmaz meg a kortársak számára, hogy azokat megfogadva kerüljék el, vagy pedig épp ellenkezőleg, valósítsák meg az abban foglaltakat. Ennek a párhuzamosságnak klasszikus képviselője *Machiavelli*, aki *A fejedelem* című munkájában többé-kevésbé szerencsés analógiákat állapít meg az antik történelem, valamint a napi itáliai politika között. Ugyanilyen jellegű *Montesquieu* műve (*Elmélkedések a rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól*), amely, miként ezt Nagy Frigyes széljegyzetei mutatják, jelentősen befolyásolta a királyt a döntéshozatalokban. *Nietzschénél* is megjelenik ez a gondolat, aki saját korát a hellenizmus dekadenciájához való sajnálatos visszatérésként jellemzi. Legutóbb pedig egy angol konzervatív író, Ferdinand Mount fejtett ki hasonló nézeteket 2010-ben megjelent könyvében (*Full Circle. How the Classical World Came back to us*).
2. A minuciózus analógiák mellett a másik típus az, ami szigorú történelmi törvényeket állapít meg, melyek kikerülhetetlenül újból és újból bekövetkeznek; ezek alapján egyrészt mélyreható *strukturális összehasonlításokra* is mód nyílik, másfelől pedig ezek alapján – mivel nagyobb szabásúak – lehetőség nyílik a jövő bizonyos mérvű *előrejelzésére*, sőt adott esetben annak

megjövendölésére is. Ennek előzményei megvannak már pl. Platónnál is az ókorban: (*Állam*, 546a) Ebből látható, hogy Platónnál a példa *biológiai*, és ez később még sokaknál megismétlődik; vagyis a nagyobb strukturális egységek, egyes társadalmak, birodalmak, kultúrák a születés, növekedés, virágzás, hanyatlás és pusztulás fázisain mennek keresztül. E minta egyik legnagyobbalkalmazása a történelemre *Giambattista Vico* híres munkája (*Scienza nova*), mely a történelem-ábrázolás addig még soha el nem ért szisztematikáját jelenítette meg. Vicónak a hatása korlátozott volt a 19. században, mert az még a felvilágosodás haladás-optimizmusának ígérete alatt állt. De gondolatai még a haladáseszme olyan jelentős képviselőjénél, mint amilyen Hegel, is fellelhető (*Előadások a világtörténelem filozófiájáról*): „A népszellem természetes individuum; s mint ilyen felvirágzik, erős, hanyatlik és elenyészik. A végeesség természetében rejlik, hogy a korlátozott szellem mulandó.” A komparatista, analógiákra épülő történelemszemlélet csúcspontjait azonban két 20. századi gondolkodó, *Oswald Spengler* és *Arnold Toynbee* jelentik. Ők a magaskultúrák szisztematikus összehasonlításának nagy művét végzik el. Spengler-ről csak annyit, hogy ő tudatosan tette az analógiát fontos módszertani eszközzé, mert ez szemben áll az időbeni linearitásra épülő kauzalitással (ok és okozat, hatás és következmény csak akkor gondolható el, ha előtte már létezik a „korábbi” és „későbbi” tapasztalata). Az analógia viszont, metaforikusan fogalmazva,

„harántmetszés az időfolyamon”, segítségével egymás mellé állíthatók, és egybevethetők olyan kulturális vagy strukturális jegyek, melyek a fizikai időben igen messze állnak egymástól. S az analógiák gazdag alkalmazásával Spengler átállítja a hagyományos, kauzális alapokon nyugvó történeti gondolkodás megszokott, berozsdásodott asszociatív vágányait, és radikálisan kifordítja helyéről az egyes történeti korszakok érintkezésének – „ízületeinek” megszokott tapadási felületeit, mintha csak egy gigantikus jogagyakorlat szemtanúi lennénk.

A maga részéről David Engels is ennek az analogikus módszernek a lekötelezettje egy konkrét területen: két civilizáció válságjelenségeinek összehasonlító elemzése során.

A római példa – a köztársaság válsága

Most, kerek 2000 esztendővel az események után is rendkívül plasztikusan áll előttünk, ahogyan a római köztársasági társadalom átnő egy olyan birodalomba, amely a Földközi-tenger egész medencéjét uralta. De ez az átalakulás csak innen, a messzi történeti távlatból tekintve tűnik ilyen logikusnak és következetesnek. Azoknak, akik benne éltek, ez a korszak nemcsak válságok, kétségek, vereségek és elmulasztott lehetőségek korszaka volt, hanem ezen túlmenően egy csaknem száz esztendeig tartó, négy generációra kiterjedő rémálom,

ami Kr. e. 133-tól egészen 31-ig, Augustus győzelméig és hatalomra jutásáig tartott. Ez, gyors összefoglalást készítve, az alábbi jegyekben nyilvánult meg:

- a hagyományos értékeket, melyekre a római társadalom épült, elsöpörte a multikulturális szinkretizmus;
- a születési ráta a teljes jogú polgárok körében szabad-esésbe kezdett;
- meglazult a politikai-társadalmi egybetartozás a nép és a vezetés között;
- a periféria számos kliens-állama, melyek addig csak indirekt függés alatt álltak, most fellázadt; ennek következménye az, hogy brutális provincializáláson mentek keresztül;
- a szenátusi nemesség – nagyrészt önhibájának köszönhető – leköszönése, amely nem értette meg az idők szavát, a változások szükségességét

A válság mélyebb összefüggéseire most nem térünk ki; mindezenre megjegyezzük, hogy az egyes – katonai, politikai, jogi, pénzügyi – válságjelenségek mélyén komoly identitásválság húzódott meg, amely bámulatos párhuzamokat mutat azzal az identitásválsággal, ami a jelenlegi EU-t jellemzi. Persze azért nem szabad közvetlenül a mi válságképünket visszavetíteni az antikvitásba; ugyanakkor rá kell mutatni a párhuzamosságokra.

Tehát az előzőek alapján nem ördögtől való, ha összehasonlítjuk az identitás kérdését a késői római köztársaságban és az EU-ban. Itt egy olyan sajátos átmenetről van szó, melyben a történeti identitás *tradicionális* értékei egyre jobban a

háttérbe szorulnak az új, *racionalisan* megalapozott értékrend mögött, mellyel viszont a polgárok igen nehezen bírkóznak meg, mert túlságosan elvontak, megfoghatatlanok. És nehezen megmagyarázható, hogy egy sor erényt, amely az európai hagyományban széles körben elterjedt, 1968 után „másodlagos erényként” leminősítettek: ilyenek pl. a „családszeretet”, „hit”, „becsület”, „kötelesség”, „bizalom”, „szorgalom”, „megbízhatóság”, „becsületesség” stb. Ezek egyike sem található meg az európai egyesülés alapértékei között. A liszszaboni szerződés (2007) 23. §-ában az alábbi értékek szerepelnek: „Az értékek, melyeken az unió alapul, az emberi méltóság, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság tiszteletben tartása, valamint az emberi jogok fölötti őrökődés, melyekbe beletartoznak a személyek és a kisebbségek jogai. Ezek az értékek valamennyi tagállamban közősek, ilyen a pluralizmus, a diszkrimináció-ellenesség, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és férfiak egyenlősége.”

Ezek az értékek éppenséggel alapjául szolgálhatnának egy jövődöbeli világállamnak; ugyanakkor kikerülnek minden utalást a nyugati-európai világra. A papíron felsorolt értéket persze a földkerekség legtöbb állama osztja – elviekben. De ha közelebbről megnézzük mondjuk a „szabadság” fogalmának konkrét alkalmazását, akkor ez egészen mást jelent mondjuk Japánban vagy Indiában, Izraelben vagy Franciaországban, vagyis az adott kultúrkör emberképében gyökerezik. Ezeket azonban tudatosan zárójelezik, mert a történeti hagyományra való hivatkozás az univerzalista eszmény felbomlását vonná maga után. S ennél már csak az a rosszabb eljárás,

amikor azt mondják, hogy Európa „akkor a leginkább európai, amikor egyetemes”; az egyetemesség alapjául szolgáló racionalizmust viszont gyakran közvetlenül az europaizmussal azonosítják, mintha ennek megalkotására a világtörténelem többi kultúrája képtelen lett volna: ennek pedig szinte gyarmati-koloniális íze van, mintha megint Európa akarná megmondani a világnak, hogy miképpen kell helyesen felfogni a dolgokat.

Azonban itt felmerül egy fogas kérdés: ha az említett módon kitörlik a történelmi-kulturális hagyományokat az EU alkotmányából, és tisztán egyetemes értékrendet írnak elő, akkor mi az mégis, ami ezt az uniót *Európai* Unióvá teszi? Hiszen ezt az értékrendet akár Ausztráliában vagy Panamában is meg lehetne fogalmazni. S ebben az esetben, mivel ezt az értékrendet a magukévá teszik, ők is kérhetnék a felvételüket az EU-ba? Elvileg igen. Mivel egyáltalán nincs történeti-kulturális referencia, az unió politikai elitje számára egyetlen megoldás maradt: a *földrajzi* kritérium. A földrajz viszont tisztán geográfiai, topográfiai, minden emberi akarattól független kritérium. Ezért a Lisszaboni Szerződés 49. pontjába még felvették az alábbiakat: „Minden európai állam, amelyik becsben tartja a 2. §-ban megnevezett értékeket és azok előmozdításán fáradozik, folyamodhat ahhoz, hogy az unió tagállama legyen.”

Látható, hogy a kulturális-történelmi hagyomány kizárása az európai mivoltból milyen abszurd következményhez vezet. Mert ugye az egyik oldalon állnak a teljesen *elvont* egyetemes értékek, a másikon pedig egy végtelenül *konkrét* elem, a földrajzi hovatartozás. Középütt viszont nincs semmi, hiányoznak

a közvetítő szálak, melyek ezt a képződményt értelmes és tagolt totalitássá tennék.

Ezen kívül a határok is kétségesek, mégpedig a legkülönbébb irányokban: vajon mennyire tekinthető földrajzi értelemben Európa részének *nyugat* felé Izland és Grönland, *kelet* felé Oroszország, *dél* felé pedig Törökország és Ciprus?

David Engels könyve nem elvont feltételezésekből indul ki, midőn az európai identitás gyökereit kutatja: abból a felmérésből indul ki, melyet az Eurobarometer 2008-ban készített, s melyben az unió polgárait arról kérdezték meg, hogy:

1. Az alábbi értékek közül melyik három képviseli legjobban az EU-t?
2. Az alábbi értékek közül melyik három Önnek személy szerint a legfontosabb?

A kérdőívben konkrétan 12 érték szerepel; ezek vizsgálata teszi ki a kötet legnagyobb részét az EU jelenlegi, valamint a római köztársaság hajdani válságában.

Az értékeket az alábbi csoportosítás szerint részletezzük:
1-4: a *kollektív identitás értékei* az általánostól az egyes felé haladva:

1. a *tolerancia* – az *etnikummal* áll összefüggésben;
2. az *emberi élet tisztelete* – a *családdal*;
3. az *egyenlőség* – a *párkapcsolatokkal*;
4. az *önmegvalósítás* – az *egyénnel*;

5-6: az *elvont eszmék értékei*:

1. a *vallás szerepe*;
2. a *más kultúrákkal szembeni tisztelet*;

7-10: a *politikai eszmék* értékei:

1. az *egyéni szabadság*;
2. a *demokrácia*;
3. a *jogállamiság*;
4. az *emberi jogok*;

11-12: a *hatalompolitikai* értékek:

1. a *béke*;
2. a *szolidaritás*.

A szerző által alkalmazott módszer sem szociológiai, sem pedig historiográfiai, hanem inkább *kultúrkritikai* jellegű, melyben kulcsszerepet játszik a kollektív identitás válságának vizsgálata. Mindebben fontos szerep jut az *analógiáknak*, a párhuzamok és a különbségek kimutatásának, ami a jelenlegi válságot is új megvilágításba helyezi. Fontos szerep jut a releváns *forrásanyag*nak is, de ezeket nemcsak önmagukban szólaltatja meg, hanem megpróbálja egy határozott értelmezési keretben is elhelyezni. Ennélfogva a vállalkozás *hermeneutikai* természetű is egyben.

II.

Az alábbiakban az analógiák, összehasonlítások közül egyet emelnék ki, a legelsőt, ami a *tolerancia* kérdéskörét érinti, és az „*etnicitás* versus *kozmodopolitizmus*” címszó alá rendelhető. A kiválasztást, mondanom sem kell, az aktualitás indokolja,

főleg azok az események, melyek 2015 novemberében Párizsban történtek.

Az áttekintést két lépésben végezném el: először az EU állapotát taglalnám, utána pedig azt vázolnám, hogy ez a kérdés milyen formát öltött az ókori Görögországban és Rómában.

Európai Unió:

A mássághoz való viszonyulás dinamikája:

Itt már a kezdet kezdetén felmerül az identitás kérdése, mégpedig a *kollektív identitás* formájában. Ennek első formái az emberiség őstörténetére nyúlnak vissza; arra a pillanatra, amikor az egyén egy tágabb etnikai csoporttal azonosult, melyhez családi-rokonsági szálak kapcsolódtak. Emiatt mindazok „másnak” számítottak, akik ebbe a csoportba nem tartoztak bele. Ennélfogva az identitás feloldhatatlanul összefügg az *inkluzivitás* és az *exkluzivitás* kettősségével, hiszen az ember csak úgy képes önmaga identitását megalkotni, hogy abból kizár másokat.

Mármint minél tágabbra nő egy ilyen csoport, annál több türelem, tolerancia kell a „Mások” elviselésére, szabályozott viszonyok kiépítésére. Ezért szükség van a saját identitás feltétlenségének bizonyos fellazítására, relativizálására, hogy fenn tudják tartani a kifelé való nyitást.

Egészen más lesz azonban a helyzet, amikor a „Másik” pusztá elviseléséből, tolerálásából fokozatosan annak *idealizálása* lesz, miközben a megfontolt önelzárkózást majdnem ellenséges aktusnak tartják, valamint „politikailag nem-korrektnek” tekintik még a legegyszerűbb kísérletet is arra, hogy az eredeti közösség kollektíve meghatározza önmagát, mivel a megfelelő állami intézmények már csak az *egyes egyének* önállóságának, autonómiájának meglétét garantálják, az eredetileg megformálódott kulturális csoportokét azonban már nem. Nos, hát ilyen helyzetbe került Európa a 21. századra.

A társadalomnak ilyen atomizálása azonban félreismeri az egyének mély szükségleteit, akik nemcsak a *családjukhoz* akarnak közvetlenül kötődni, hanem a *népükhöz, kultúrájukhoz* is. Az az egyetemes igényű ideológia, ami az egyes ember és az összemberiség között legfeljebb csak folklorisztikus jellegű intézményeket hajlandó eltűnni, hosszú távon kudarcra van ítélve. Az etnikai, állami és kulturális identitások ugyanis nagyon mélyen benne gyökereznek a kollektív tudattalanban.

Az európai identitást sem a *nyelv* nem biztosította hosszú ideig – hiszen nyelvileg Európa igen tarka képet mutatott – sem pedig a *földrajzi* hovatartozás, hiszen az meglehetősen elvont volt. Maradt két tényező: egyrészt a *vallás* – ennek további részleteibe most nem bocsátkozunk – illetve az *etnikum*, de ez utóbbin belül is kifejezetten nagy szerep jutott a pusztá bőrszínnek: mi, európaiak „fehérek” vagyunk, szemben a „színesekkel”, ázsiaiakkal, afrikaiakkal, indiánokkal stb. Már a középkori lovagregényekben is fontos azonosító jegy volt a bőrszín – gondoljunk pl. *Wolfram von Eschenbach* Parszifal-jára –, a földrajzi felfedezésekkel együtt pedig

megjelennek az első komolyabb előítéletek a más bőrszínűekkel szemben, ennek még Shakespeare-nél is megvannak a nyomai, pl. az *Othellóban* vagy *A viharban*. Nos, a fehér bőrszín valamiféle „pánetnikai” kategóriává vált, amennyiben segített abban, hogy Európa etnikailag különböző népeit – szlávok, germánok, neolatinok – egységes fehér rasszá olvaszsa össze. Tehát az európai kollektív identitás megalapozásában – a vallás mellett – elsősorban ez játszott fontos szerepet.

Ez az identitás, legyen mégoly egyoldalú és leegyszerűsített, sokáig működőképes volt, mígnem az utóbbi időkben két ok miatt is fölöttébb kérdésessé vált.

1. A 19. és 20. századi etnikai fölény tudata, az idegenellenesség, ami gyakran pusztító hatásokkal járt – gondoljunk pl. a nagy gyarmatbirodalmak kiépülésére és az azokban végbemenő brutális kizsákmányolásra, melyben a kizsákmányoló alakjára ráakódott az is, hogy az „fehér”, az elnyomottéra pedig az, hogy nemcsak kizsákmányolt, hanem egyúttal „színes” is –, nos, ez az idegenellenesség az idők során annyira traumatizálta Európát, olyannyira felébresztette a „lelkiismeret” hangját, hogy az etnikai identitás azonossá vált a sovinizmussal és a nacionalizmussal. Tiltás alá került. A „politikailag korrekt” gondolkodás viszont fokozatosan egyfajta önkínzássá változott, megfeledkezett a német szociológus és társadalomkutató, Niklas Luhmann tanításáról, mely szerint az *integráció* csak a *kizárással* együtt lehetséges. A legkülönbözőbb eredetű egyének nyakló nélküli összekeverése szükségképpen egy olyan társadalomba kell hogy torkolljon,

mely valósággal szomjúhozza az értelem és rend kerekeit, és szintén szükségképpen új identitási formákat kénytelen kitalálni, hogy definiálni tudja önmagát. Ebben pedig a „jó európainak” szükségképpen az számított, aki elfogadja és feltétlenül osztja az unió által elfogadott egyetemes értékeket – a nemzeti-kulturális, valamint vallási értékek figyelmen kívül hagyásával –, a „kizárás” pedig azokra vonatkozik, akik ezt az egyetemes identitás-modellt nem fogadják el. Az Európai Unió szinte hivatottnak érezte magát arra, hogy közvetlenül a valóságba ültesse át az univerzális államkanti eszményét (Az örök béke), de ez nem ad felmentést az alól, hogy az ember becsukja a szemét egy ilyen politika elkerülhetetlen következményei előtt. Mert-hogy Európa kulturális és történelmi identitása nem az egyedi, ugyanakkor szinte földöntúli jelentőséggel feltöltött értékek egymás mellé helyezésén alapul, hanem elsősorban az egyének állandóan változó, esetleges kulturális állapotának, helyzetének összességén.

Tehát ezen a téren a korábbi idegenellenesség és az etnikai fölény tudata átment valami korlátozás nélküli, indokolatlanul túlméretezett toleranciába.

1. A 20. század második felében végbement *tömeges bevándorlás* nemcsak etnikai, hanem morálisan és kulturálisan is diszparát, azaz különmemű, eltérő, egymástól elütő *pluralizmushoz* vezetett. S ez most már nemcsak a nagy világvárosokra jellemző, mint amilyen pl. Párizs vagy London volt még az 1980-as években,

hanem a közép- és kisvárosokra, sőt a vidékre is kiterjedt. Ilyen körülmények között az *integráció* problémája az egyre nagyobb számú *bevándorló*, valamint az őshonos lakosság között egyre inkább kulcsproblémává válik. A nagy nehézséget az a kettősség jelenti, hogy az európai intézmények a maguk univerzalizmusával és humanizmusával a kisebbségek feltétlen védelmét karolják fel, ugyanakkor ez *elmarad* a közös, nyugati kultúr- és hagyományos javak feltétlen védelme mögött.

A jelenlegi helyzetet jól jellemzi, hogy kb. 2004 óta az éves bevándorlás az Európai Unióba már nagyobb, mint ahányan az USA-ba vándorolnak be. Ennélfogva érthető, hogy ezek a demográfiai tendenciák bizonyos „kényelmetlen érzést” váltanak ki az őshonos európai lakosság jelentős részében. Egyre több polgártársuk tűnik fel gyakran különös szokásokkal és eltérő kulturális háttérrel. E szokások közül némelyik gazdagítja a mi kultúránkat, de sok idegen tőlünk. Viszont hatalmas kihívás ezeknek az új elemeknek az értelmes betagolása. Az európai intézmények viszont vonakodnak attól, hogy a beilleszkedésnél megköveteljék az *európai kultúra* normáinak betartását az „egyetemes emberi jogok” mellett.

Jól mutatja ezt a problémát, hogy a bevándorlás kérdése 2013 őszén a 4. legsürgősebb feladata lett az uniónak a munkanélküliség, a gazdasági helyzet és az államadósság mögött, messze megelőzi a bűnözést, a klímaváltozást vagy a nyugdíjrendszert, s valószínű, hogy 2015 végére ez még inkább erősödött.

A további problémák közül megemlíthető, hogy a migrációs vándorlást Európába csak igen kis részben jellemzi a magasan képzett munkaerő; legtöbbször tisztán humanitárius alapon megy végbe az egész, legnagyobbbrészt *alacsonyán képzett* vagy teljesen *képzetlen* (olykor írástudatlan) emberekről van szó, akik pusztán a jobb megélhetés reményében bevándorlóként jelennek meg a kontinensen. A bevándorlókban pedig, akik a rossz körülmények miatt gyakran radikalizálódnak, még kevésbé van meg az *elhatározás* vagy a *képesség* a kulturális és intézményes integrációra. Ez pedig szükségképpen vezet olyan további következményekhez, mint amilyen a *frusztráció*, a *gettósodás* vagy a *bűnözés* felülreprezentáltsága a bevándorlóknál, szélsőséges esetekben pedig a kifejezett *terrorizmus*. Ennek pedig még további következménye az *idegenellenesség* növekedése, ami tartósan megterheli az európai politikát. S a demográfiai mutatók még tovább élesítik ezt a helyzetet. Ezért nem véletlen, hogy 2008-ban egy felmérés alkalmából az összes európaiaknak csak a 44%-a gondolta úgy, hogy a bevándorlás előnyökkel jár a befogadó országra nézve, 47% viszont pont fordítva gondolkodott.

S még egy érdekes adat: a törököknél, akik német szempontból tipikus bevándorló népnek tekinthetők, 62% utasította el a saját országába való bevándorlást, és csak 20% válaszolt igennel erre a kérdésre.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a *néphez* és a *kultúrához* való hozzátartozás mindenesetre kulcsszerepet játszott az *európai identitás* megformálódásában. Ugyanakkor az utóbbi évtizedekben bekövetkezett az őshonos, hagyományos identitás-struktúrák erőteljes leépítése, mégpedig úgy, hogy

ezek helyébe *univerzális eszményeket* helyeztek, melyeknek másfelől egy *individualista multikulturalizmus* alapján kellene – vagy kellett volna – érvényesülniük. S a hagyományos identitásnak ez az elvesztése semmiképp sem teremt kedvező feltételeket a társadalom kifelé való nyitásához, a befogadás megfelelő kanalizálásához, hanem épp ellenkezőleg, egyre nagyobb idegenellenességet idéz csak elő.

Antikvitás:

Itt is kialakult az az ördögi kör, melynek kezdő elemét a tömeges bevándorlás jelenti, ami, másodszor, integrációs problémákat vet fel, s ez, végeredményben, idegenellenességbe torkollik. Először a görögség helyzetét tekintjük át röviden.

A *görög identitást*, vagyis a görögséghez való hozzátartozást még nagyvárosi keretek között is szigorú korlátok között tartották és a barbároktól való elhatárolódásként definiálták, tehát Niklas Luhmann tanítása itt is érvényesült. Itt egy klasszikus meghatározást idézek Hérodotosztól a görög azonosságtudat kapcsán: „a helléneket összeköti a *közös eredet* és a *közös nyelv*, közösek a templomaink és áldozati szertartásaink, azonos az életmódunk: elképzelhetetlen, hogy az athéniak mindezt megtagadják.” (Hérodotosz: *A görög-perzsa háború*; 8, 144.) Vagyis az identitásképző tényezők: a *származás*, a *nyelv*, a *szokások* és a *vallás*. S a klasszikus korban a görög nagyvárosokban, mint pl. Szürakuzában vagy Athénben sikerült hosszú ideig fenntartani az őshonos családok

politikai befolyását – olykor szinte rasszista törvények révén, mint Periklész korában, akiről Plutarkhosz az alábbiakat írja: „olyan törvényjavaslatot fogadtatott el, amelynek értelmében csak azok lehetnek athéni polgárok, akiknek szülei mindkét ágon athéni származásúak.” (Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok* I. Periklész. 37.)

A dolgot tovább bonyolította, hogy a hellenisztikus kori nagyvárosokban nemcsak a görög és makedón lakosok keveredtek, hanem hozzájuk jött még a nagyrészt keleti eredetű lakosság is. Ezek a nagyvárosok egyre inkább kozmopolita jelleget öltöttek, és a régi hérodotoszi meghatározás egyre kevésbé tudta megkülönböztetni egymástól azt, hogy ki a „görög” és ki a „barbár”.

Származás: ennek erősségén olyan események ütöttek rést, mint amilyen pl. a „szúzai menyegző” volt.

Nyelv: a nagy birodalmak kialakulásával ez is semmivé foszlott, mikor a görög az arameus helyett a nemzetközi érintkezés nyelve lett Cádiztól egészen Baktriáig, és fokozatosan *koiné*-vé egyszerűsödött, amit a nem-görögök is használtak.

Szokások: ezek közössége az új világkultúrában szintén relativizálódott; pl. egyiptomi őslakosokat soroztak be a korábbi félelmetes makedón falanxba;

Vallás: a régi görög kultuszok helyébe újak kerültek, közép-ázsiai vagy iráni eredetű kultuszok szorították ki a régieket.

A multikulturális nagyvárosok rövid időn belül megalopoliszokká nőttek: *Szeleukia* városa a Tigris partján Plinius szerint 600 ezer lakost számlált, *Alexandriának* Diodórosz szerint 300 ezer szabad férfi lakosa volt, ezek szerint legalább 5-600 ezer állandó lakosa lehetett, *Antiochia* az Orontész partján hasonló nagyságú lehetett. De még a hellenisztikus keleten alapított kisebb városok is sokkal inkább kozmopolita jellegűek voltak, mint a régi görög poliszok az anyaországban. Kérdés volt, hogy miképpen lehet egybetartani ezt a kavargó etnikai sokféleséget.

A hellenisztikus nagyvárosok multikulturális társadalmát egy ideig alá tudta támasztani a Kr. e. 5. és 4. század kozmopolita filozófiai ideológiája, ahogyan ez pl. *Iszókratész* Athént magasztaló beszédéből is kivehető: „Városállamunk olyannyira felülmúlt más embereket gondolkodásban és beszédben, hogy Athén tanítványai mások tanáraivá lettek, és úgy tűnik, hogy a 'hellén' nevet nem egy nép, hanem egy gondolkodásmód nevévé tették; s népünket nem születése alapján nevezik hellénnek, hanem azért, mert részesülnek műveltségünkben.” (Pan. 4, 50) S ezt a kulturális eszményt aztán a sztoikus és cinikus filozófusok a politikai identitásra is kiterjesztették; ennek alapján a művelt görög immáron elsősorban világpolgárnak tartotta magát, s csak másodsorban saját állama polgárának.

Mindazonáltal ezen egyetemleges hangok ellenére az egymás mellett élés mindennapjaiban ritka volt a béke az egymással gyakran ellenséges viszonyban álló kultúrákban. Alexandriában pl. számos fegyveres konfliktus tört

ki a görögök, a zsidók és az egyiptomiak között; a parthus birodalomban az őshonos keleti lakosok rendszeresen pogromokat indítottak ottani görög polgártársaik ellen. A nagy földrajztudós, Sztrabón pedig Alexandria kapcsán Polübioszt idézi, akinek nem voltak kellemes élményei a városról: „Ezért utálja az akkori állapotot Polybios, aki a városban tartózkodott, amikor azt mondja, hogy három fajta lakja a várost: az egyiptomi és a bennszülött nép, heves vérmérsékletű és a polgári életre nem hajló; a nyomasztó nagyszámú és zabolátlan zsoldos had, mert régi szokás szerint fegyveresekül idegeneket tartottak, akik azonban a királyok semmirevalósága révén megtanulták, hogy inkább ők uralkodnak, mint-hogy rajtuk uralkodjanak; a harmadik az alexandriai nép, bár ez sem igazán polgári gondolkodású, de mégis jobb amazoknál. Mert ha vegyes származásúak is, mégis hellének voltak eredetileg és emlékeztek a hellének közös erkölcsseire.” (Strabón: *Geógraphika*. XVII. 12.)

Az ilyen okfejtések arról tanúskodnak, hogy feszültségek honoltak a polgárok körében, és a nem-görögök arról voltak meggyőződve, hogy minden baj forrását az új elit jelenti.

Nézzük meg röviden most már *Itália* helyzetét! A történeti források alapján kijelenthető, hogy Itália sem tudta magát kivonni a kozmopolita társadalom előnyei és hátrányai alól. Ami az eredetet illeti, Rómát eleve *számkivetettek* és üldözöttek alapították, hiszen a város alapítóit, Romulust és Remust eredetileg halálra ítélték, és csak a sorsnak és csodás eseményeknek köszönhetően maradtak életben. Így Róma kezdettől fogva toleránsabb szellemű volt. Ezt a toleráns jelleget később

Titus Livius, idealizált formában, így örökítette meg: „Róma hatalma tehát úgy nőtt meg, hogy nem vetettek meg származása miatt senkit, aki erényekben fényeskedett.” (Titus Livius: *A római nép története a város alapításától*. I. kötet, IV. 3.) Ez mondjuk ellentmond Cicero véleményének, aki Rómát *faex Romuli*-nak, „Romulus söpredékének” nevezte. (Att. 2. 1. 8.)

A kezdeti bevándorlásokat aztán követte a földjüket vesztett, elszegényedett *itáliaiak* tömeges városba áramlása, belőlük alakult ki az *antik proletariátus*, melynek tagjai megvesztegethetőek voltak, bármilyen jogtalanságra fel lehetett bérelni őket, és a „kenyéren valamint a cirkuszi játékokon” túl nem érdekelték őket a közügyek. A régi római polgárság jelentős része tehát belső tartás nélküli diffúz masszává változott. S már ekkor kiéleződtek az ellentétek e népes társadalmi réteg, valamint a régi római elit, a szenátorok és lovagok között.

Ezt a folyamatot még inkább felerősítette a *provinciákból* Rómába áramló bevándorlók tömege a Kr. e. 2. századtól, valamint a rengeteg idegen rabszolga, hadifogoly behozatala. Az idegenek jó része Keletről, a szíriai területekről származott, és az idegenellenes hangulatot jól mutatják a capitoliumi múzeum híres kétnyelvű feliratai. Titus Livius is elítélő értelemben nyilatkozik: a „syrek és asiai görögök a leghitványabb fajta és rabszolgaságra született emberek” (III. kötet, 36. 17.) S bár a toleráns hangok olykor továbbra is hallhatóak voltak – így pl. a multikulturalista görög Naukratiszi Athénaios (Kr. u. 2-3 sz.) Rómát az „univerzum egybefogójának” nevezte, és dicsérte annak kozmopolita jellegét, (I, 20 b-e) mégis a kritikai hangok kerültek túlsúlyba. A Kr. u. 1-2. sz. híres

szatirikusa, Juvenalis a III. szatírájában a régi római polgár elégedetlenségének ad hangot, a sok bevándorló, idegen szinte elviselhetetlenné teszi az életet Rómában, ahol bérkaszárnyák, forgalmi dugók, balesetek, embertömeg, bűnözés és veszekedések közepette kell élni. Róma elviselhetetlen „*Graeca urbs*”, görög város, melyben nem annyira a született görögök, hanem a felszínesen hellenizált szíriaiak váltják ki haragját:

„Hogy most gazdagaink kegyeit mily nép bitorolja,
s kiktől undorodom főként, megmondom, a szégyen
sem tart vissza: dühít, polgárok, már e göröggé
lett Város, noha nemcsak acháj föld küldte szemetjét.
Mert beözönlött már régen Tiberisbe Orontes,
s hozta magával a szír erkölcsöt, nyelvet, a ferde
húrokat és fuvolát meg az otthoni kézidobot s a
ringyó-hadsereget, mely folyton a cirkusz előtt áll.
Rajta, ha ily festett sapkás barbár szuka csábít!
Romulus! Íme, görög díszköntöst ránt a parasztod,
s győzelem-érme fityeg le kenőcsök lepte nyakából.”

III. 58-66.

Majd pedig:

„Vág az eszük, de veszett pimasz is mind; fürge a nyelvük,
Isaeus szava sem sodróbb! Nos, mondd, mik is ők hát?
Egy fickó miközénk valamennyit hozza magában:
grammatikus, szónok, mérnök, festő, csodadoktor,
kenni tudó, mágus, légtornász, jóspap – akármit
ért éhes görögünk! Kívánd, s felröppen az égbe!”

III. 73-78.

Ezek a nagyon is modernnek hangzó idegenellenes érvek – a nyelv, a zene, a szokások, a prostitúció, a csalások – Róma egyre fokozódó orientalizálódásának köszönhetőek, és ellenlépésként konkrét törvénykezi lépésekhez vezettek. Így pl. Crassus és Mucius Scaevola törvénye (Kr. e. 95) szigorúan megkülönböztette egymástól a tartózkodási, valamint a polgárjogot. Mivel a tömeges bevándorlást ezek a törvények mégsem tudták megakadályozni, a *lex Papia de peregrinis* (Kr. e. 65, Gaius Papius néptribunus javaslatára) az italicusok kivételével formálisan is megtiltotta a Rómában való letelepedést. Néhányan, pl. Cicero is, tiltakoztak is ellene, de hiába.

Hosszú távon azonban ezek a törvények sem tudták megakadályozni a *polgári identitás*, valamint *az állammal való szolidaritás* hanyatlását, mely Sallustiust arra indította, hogy a korabeli római polgárok mindazon képességét elvitassa, mely a birodalom hatékony kormányzásához szükséges. „Ez a *sokaság*, először is, csordultig van rossz erkölcsökkel, aztán pedig különböző képességekre és életformákra esik szét és semmiféle módon nem jut egymással egy véleményre, ezért semmiképpen sem alkalmas arra, hogy a közügyeket a kezébe vegye.” (Ps. Sall. ep. 2.5.6.)

Azt, hogy az idegenek ne árasszák el teljesen Rómát, megnehezítette, hogy nemcsak a peremterületekről beáramlók jönnek itt szóba, hanem ezen túlmenően a *felszabadított rabszolgák* is, akik általában nem itáliai eredetűek voltak, felszabadításuk után azonban rögtön teljes római polgárjogot kaptak. Ez a hagyomány eredetileg szép példája volt a klasszikus republikánus római társadalom toleranciájának és integratív

képességének. Később azonban a rabszolgák felszabadítása olyan méreteket öltött, hogy maga Róma kulturális identitását is veszélyeztette. Halikarnasszoszi Dionüsziosz javaslatokkal állt elő, hogy miképp szabjanak gátat annak, hogy polgárjogot adjanak a felszabadított rabszolgáknak: „Legtöbbjük szabad adományként kapta meg a szabadságát és még ez volt a felszabadítás legjobb fajtája. Néhányan váltságdíjat fizettek, melyre törvényes és becsületes munkával tettek szert. Napjainkban azonban már nem ez a helyzet; olyan zavaros állapotok uralkodtak el és a római állam nemes hagyományai annyira lealjasultak és beszennyeződtek, hogy némelyek, akik rablással, betöréssel, lányok futtatásával és más alantas eszközökkel tettek szert jövedelemre, ezzel a pénzzel váltották meg magukat és azon nyomban rómaiakká váltak. Mások, akik gazdáik bizalmasai és segítőitársai voltak a mérgezésekben, gyilkosságokban, valamint az istenekkel vagy az állammal szemben elkövetett bűntettekben, ezt a kegyet tőlük kapják meg jutalomként. (...) Mindenesetre ismerek többeket, akik végrendeletileg haláluk után valamennyi rabszolgájukat felszabadították, hogy majd jó embereknek tartsák őket (...) Néhányan azonban ezek közül gonosztevők voltak, akik épp akkor kerültek ki a börtönből és olyan gonosztetteket követtek el, melyekért ezerszeres halált érdemeltek volna. Helytelen, hogy egy uralkodó város, mely arra aspirál, hogy az egész világ fölött uralkodjon, ilyen embereket állampolgárrá tegyen. (...) Mindamellett azon a véleményen vagyok, hogy ezt a törvényt nem kellene eltörölni, nehogy ezzel az állam még nagyobb veszélybe kerüljön; azt azonban javaslom, hogy a lehető legnagyobb mértékben jobbítsuk és ne tűrjük

el, hogy ilyen nagy szégyenfoltok essenek, valamint hogy a javíthatatlan kitesztottakat ne lehessen felvenni a közösségbe. (...) A felszabadítottakat meg kell vizsgálni, hogy kik is ők, miért és milyen módon nyerték el a szabadságukat. (...) A bűnöző és tisztátalan csőcseléket pedig, hogy a dolgot kellemesebb színben tüntessük fel, a városból egy kolóniára kell száműzni.” (Halikarnasszoszi Dionüsziosz: *Művek*, IV. 24.) S nemcsak ő volt az egyetlen, aki ezeknek a problémáknak a tudatában volt. Maga Augustus is azt tanácsolta utódának, Tiberiusnak, hogy amennyire csak tudja, vessen gátat a rabszolga felszabadításnak, hogy ezáltal biztosítsa a polgárok egybetartását. Cassius Dio írja: „Végezetül a negyedik könyv utasításokat és feladatokat hagyott Tiberiusra és az államra. Egyebek között ott akadtam rá arra a nyomatékos figyelmeztetésre, hogy ne szabadítson fel sok rabszolgát, s így a várost ne töltsen fel valamilyen *színes embertömeggel*. S a polgárlistára se vegyen fel nagyszámú kérelmezőt, hogy ezzel megmaradjon a világos különbség közöttük, valamint az alávetett népesség között.” (Cassius Dio: *Róma történelme*. 56, 33.)

Az előbbieket összegezve azt mondhatjuk, hogy az ókori római és a jelenlegi európai identitásválság a társadalomnak egy éppoly gyors, mint amilyen mélyreható etnikai átrendeződésével függ össze. Az a törekvés, hogy valamilyen túlméretezett toleranciára hivatkozva egy „nyitott” társadalmat hozzanak létre, egyre nagyobb elégedetlenséget hívott életre az őshonos lakosság körében, mert az idegenek száma az elviselhetőség határáig növekedett. Ezt a helyzetet csak rontotta az az ellentét, ami az idegenek elutasítása, valamint azok integráció ellenessége között állt fenn. S ez az ellentét

a bevándorlóknál – vagyis az új állampolgároknál – veszélyes megosztottságot idézett elő, az ő „igazi”, gyakran eszményített kulturális hazájuk, valamint az új, „hivatalos” haza között. Az utóbbi ugyan garantálta számukra a biztonságot és az anyagi megélhetést, ugyanakkor csak *nagyon mérsékelt lojalitást* alakított ki bennük.

Végezetül szóljunk néhány szót – most csak a bevándorlás, valamint az ezzel kapcsolatos tolerancia problémájára szorítkozva – a lehetséges kiút kérdéséről. David Engels ezt egy olyan impérium megteremtésében látja, amely a „szerves totalitás” alapján áll, vagyis nemcsak az egyetemes értékeket veszi figyelembe, hanem azokat a nemzeti-kulturális-történelmi hagyományokat is, melyek összekötő kapocsként szolgálnak az egyes emberi jogok, valamint az egyetemes értékek között. Ha ez a közvetítő közeg nem jön létre, akkor olyan identifikációs vákuum támad, melynek nemcsak a bevándorlók, hanem még a született európaiak sem igen tudnak megfelelni.

Tágabb értelemben pedig a válságból a kiutat egy olyan egyeduralom megteremtésében pillantja meg, amely leszámol a korábbi köztársasági berendezkedéssel, de olyan formában, hogy annak kereteit mintegy kulisszaként továbbra is fenntartja. Az antik Rómában ezt a változtatást, mint ismertetes, Augustus principátusa teremtette meg, s ezzel bő kétszáz esztendőre biztosította a birodalom alapvetően békés fennmaradását. A nagy kérdés az, hogy előbb vagy utóbb az Európai Unió is elmozdul-e ebbe az irányba.